

Fıkhî Kavramlara Yüklenen İçsel Anlam: Rûzbihân-ı Baklî'nin (öl. 606/1209) Ahlâkî Eğitim Metodolojisinde Fıkhî Kavramların Tasavvufî Perspektiften Yorumlanması

Adem URHAN | <https://orcid.org/0000-0002-0031-6369>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | adem.urhan@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi | [ROR](https://ror.org/03je5c526) | <https://ror.org/03je5c526>

Tasavvuf | Erzurum, Türkiye

Öz

Bu makale, Fars dünyasının İbnü'l-Arabî'si olarak nitelendirilen İranlı mutasavvif Rûzbihân-ı Baklî'nin bazı fıkhî kavramları tasavvufî perspektiften nasıl yorumladığını konu edinmektedir. Farklı ilim alanlarında eserler kaleme alan kişilerin hayatları incelendiğinde onların böyle bir özelliğe sahip olmasının arka planında aldıkları eğitim, etkilendikleri kişiler, yaşadıkları çevre gibi birtakım etkenlerin var olduğunu görmek mümkündür. Baklî'nin de fıkıh ilmi alanında eser kaleme almasında ve bazı fıkhî kavramlara dair yorumlar yapmasında aldığı eğitimin ve takip ettiği kişilerin etkisinin olduğu söylenebilir. Milâdî XII. asrın ilk çeyreği ile XIII. asrın ortalarında İran sınırları içerisinde yer alan Fesâ'da dünya gelen Baklî'nin, Şiraz'da kendisinin yıllarca vaaz edeceği yer olan Cami-i Atik'in İmam-Hatibi, Arap edebiyatı, fıkıh gibi ilimlerde temeyyüz etmiş bir kişi olan Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Neyrîzî'nin yanında ilim tahsil etmesi bu hususa örnek olarak verilebilir. Yine Baklî'nin ilk dönem kaynaklarında ismen zikredildiği hâlde henüz elde edilemeyen *el-Mefâtih fi İlmî usûlî'l-fıkıh* adlı fıkhî bir eserinin olması ve *Meşrebü'l-ervâh* isimli kitabında makamlar şeklinde fıkhî kavramları ele alması, onun fıkıh da yetkin olduğuna işaret eden bir diğer argüman olarak ifade edilebilir. Baklî'nin fıkhî kavramlara dair yapmış olduğu yorumların arka planında takip ettiği kimselerin etkisinin de olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim eserlerinde düşüncelerine sıkça yer verdiği kimselerin arasında Cüneyd-ı Bağdâdî (öl. 297/909), Ebû Nasr es-Serrâc (öl. 378/988) gibi fakih sûflerin bulunması bu hususu destekler mâhiyettir. Sûflerin müfessir, muhaddis, fakih, kelâmcı gibi vasıflara sahip olması, İslâmî ilimlerde yöntem farklılığını gösterse de bu ilimlerin aynı problemlere cevap araması bakımından temelde bir olduklarına işaret ettiği söylenebilir. Bu bağlamda Baklî'nin bazı fıkhî terimleri hakkında yapmış olduğu tasavvufî yorumlarını değerlendiren çalışmamız da şer'î ilimler arasındaki ilişkiyi göstermeyi ve bilimsel araştırmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Yine Baklî'nin düşüncelerinden etkilendiği fakih sûflere benzer yaklaşım sergileyip sergilemediğinin ve özgün görüşler nakledip etmediğinin ortaya konulması makalenin hedefleri arasındadır. Ülkemizde fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine yapılan akademik çalışmalarda, tasavvufî kavramların fıkhî bağlamda değerlendirildiği görülmektedir. Makalemizin ise, bunların aksine farklı bir yöntem belirleyerek Baklî'nin, usûl-i fıkıh ve furû'-i fıkıha dair terimleri, seyr u sülûk sürecinde aşılması gereken mânevî mertebeler olarak ele almasını ve sembolik, metaforik ifadelerle tanımlamasını ortaya koyması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Makalede, Baklî'nin böyle bir tavır sergilemesindeki temel etkenler nelerdir? O, bu konuda kendisinden önceki sûflere benzer görüşler mi serd etmiş? Yoksa ilmî terminolojide yeni bir metot mu geliştirmiş? Makam olarak zikrettiği usûl-i fıkıh ve furû'-i fıkıh terimlerini hangi yönden yaklaşarak ele almış? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Nihâi olarak Baklî'nin, bazı fıkhî kavramları tasavvufî perspektiften yorumlayarak ilmî terminolojiye farklı bir bakış açısı kazandırdığı ve fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair yapılacak sonraki çalışmalara özgün bir zemin oluşturduğu tespit edilmiştir.

Ahntar Kelimeler

Tasavvuf, Fıkıh, Rûzbihân-ı Baklî, İşârî tefsir, Makam.

Atf Bilgisi

Urhan, Adem. "Fıkhî Kavramlara Yüklenen İçsel Anlam: Rûzbihân-ı Baklî'nin (öl. 606/1209) Ahlâkî Eğitim Metodolojisinde Fıkhî Kavramların Tasavvufî Perspektiften Yorumlanması". *Rize İlahiyat Dergisi* 31 (Nisan 2026), 271-286.

<https://doi.org/10.32950/rid.1836177>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi	Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 04.12.2025	Kabul Tarihi: 01.04.2026
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	Yayın Tarihi: 20.04.2026
Etik Kurul İzni	Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı - iThenticate	Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	

The Inner Meaning Ascribed to Fiqh Concepts: The Interpretation of Jurisprudential Concepts from a Sufi Perspective in Ruzbihan Baqli's (d. 606/1209) Methodology of Moral Education

Adem URHAN | <https://orcid.org/0000-0002-0031-6369>

Asst. Prof. | Author | adem.urhan@atauni.edu.tr

Atatürk University | <https://ror.org/03je5c526>

Sufism | Erzurum, Türkiye

Abstract

This article examines how Rūzbihān al-Baqlī, the Iranian mystic described as the Ibn al-‘Arabī of the Persian world, interprets certain juridical concepts from a Sufi perspective. As a matter of fact, when the lives of people who wrote works in different fields of science are examined, it is possible to see that there are a number of factors such as the education they received, the people they were influenced by, and the environment they lived in, which are the background of their having such a characteristic. It can be said that the education he received and the people he followed had an impact on Bakli's writing works in the field of fiqh and his interpretations of some fiqh concepts. Baqlī, who was born in Fesa, a city within the borders of Iran, between the first quarter of the 12th century and the middle of the 13th century, studied under Abū'l-Ḥasan ‘Alī b. Muḥammad b. ‘Alī Nayrīzī, who was the Imam-Khatib of the Atīq Mosque in Shiraz, where he would preach for many years, and who was a distinguished person in Arabic literature and jurisprudence, can be given as an example of this. Another argument that indicates that Baqlī is competent in fiqh is that he has a fiqh work called *al-Mafātīḥ on the Science of Uṣūl al-Fiqh*, which is not yet available, although it is mentioned by name in early sources, and that he deals with fiqh concepts in the form of maqams in his book called *Mashrab al-Arwāḥ*. It is possible to state that those whom Bakli followed also exerted an influence on the background of his interpretations concerning juridical concepts. Indeed, the presence of jurist-Sufis such as Junayd al-Baghdādī (d. 297/909) and Abū Naṣr al-Sarrāj (d. 378/988) among those whose ideas he frequently cites in his works is of a nature that supports this point. The fact that sufis possessed qualities such as commentator, hadith scholar, jurist, and theologian, while demonstrating methodological differences in Islamic sciences, can be said to indicate that these sciences are fundamentally one in their pursuit of answers to the same problems. In this context, our study, which evaluates Bakli's Sufi interpretations of some fiqh terms, aims to show the relationship between religious sciences and to contribute to scientific research. Another aim of the article is to determine whether Bakli exhibits an approach similar to that of the jurist-Sufis who influenced his thought and whether he presents any original views. It is thought that our study, which evaluates Baqlī's Sufi interpretations of some fiqh terms, is important in terms of showing the relationship between religious sciences and contributing to scientific research. Our article, on the other hand, is considered to be important in that it sets a different method and reveals that Bakli considers the terms related to uṣūl al-fiqh and furū‘ al-fiqh as spiritual stages that must be overcome in the process of path of sulūk and defines them with symbolic and metaphorical expressions. Specifically, the following questions are explored: What are the primary determinants that influenced Sheikh Rūzbihān's particular disposition on this matter? Did he espouse views akin to those of preceding Sufi scholars concerning this issue, or did he introduce an innovative paradigm within the realm of scholarly discourse? Moreover, the article investigates his approach toward the pivotal concepts of uṣūl-i fiqh and furū‘-i fiqh, which he notably identified as key maqams within his scholarly contemplations. Ultimately, the findings demonstrate that Baqlī introduced a distinctive perspective to scholarly terminology by reinterpreting certain jurisprudential concepts from a mystical standpoint, thereby establishing an original foundation for subsequent research on the relationship between jurisprudence and Sufism.

Keywords

Sufism, Fiqh, Rūzbihān al-Baqlī, Ishārī Commentary, Maqam.

Citation

Urhan, Adem. "The Inner Meaning Ascribed to Fiqh Concepts: The Interpretation of Jurisprudential Concepts from a Sufi Perspective in Ruzbihan Baqli's (d. 606/1209) Methodology of Moral Education". *Rize Theology Journal* 31 (April 2026), 271-286.

<https://doi.org/10.32950/rid.1836177>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External
Process Information	Date of Submission: 04.12.2025	Date of Acceptance: 01.04.2026 Date of Publication: 20.04.2026
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.	
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.	
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.	
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.	

Giriş

Tasavvuf ilmi, teorik ve pratik açıdan çokça eleştirilmesi sebebiyle tefsir, hadis ve fıkıh gibi şer'î disiplinler içerisinde farklı bir konuma sahip olmuştur. Diğer ilimlere nazaran daha geç dönemde sistematik bir yapıya kavuşan tasavvuf, sürekli olarak meşruiyet tartışmalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, özellikle fakihler ve mutasavvıflar arasında hem teorik hem de pratik açıdan birtakım problemlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Günümüzde fıkıh-tasavvuf ilişkisi üzerine tez, makale ve bildiri tarzında birçok akademik çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim Derviş Dokgöz'ün "Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Üzerine Günümüzde Yapılan Akademik Çalışmalara Genel Bir Bakış"¹ adlı makale çalışması bu ifadeyi destekler mâhiyettedir. Genelde bu çalışmaların fıkıh alanında yapıldığı ve tasavvufî kavramların fikhî açıdan ele alındığı müşâhede edilmektedir. Tasavvuf alanında ise birkaç çalışmanın kaleme alındığı ve sadece furû'-i fıkha dair bazı konuların işlendiği görülmektedir. Tasavvufta bu minvâlde kitap olarak kaleme alınan eserlerden birisi, Mustafa Çakmaklıoğlu'nun "İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları"² isimli kitabıdır. Onun bu eseri, fıkıh-tasavvuf ilişkisini gösteren ve İslâm hukukunun namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadet kısmını İbnü'l-Arabî özelinde genişçe ele alan önemli çalışmalardandır. Yine "Sûfîlerin İbadetlerle İlgili Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı"³ ismiyle tez olarak hazırlanıp daha sonra "Tasavvuf Fıkıh İlişkisi"⁴ adıyla kitap olarak sunulan bir diğer eser, Mustafa Şeref Aydın'a aittir. O, kitabında İslâm hukukunun namaz, oruç, zekât ve hac konularını, sûfîlerin perspektifinden incelemeye çalışmaktadır. Bu alanda makale formatında yazılmış bir diğer çalışma ise Enver Bayram'ın "Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar"⁵ adlı makalesidir. Bayram'ın da burada Baklî'nin tefsiri bağlamında furû'-i fikhin sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadet konularına dair onun yorumlarını naklettiği görülmektedir. Yine bu minvâlde Semih Bekçi'nin bir makale kaleme aldığı görülmektedir. O, "Kuşeyrî'nin er-Risâle Adlı Eseri Bağlamında Tasavvuf ve Fıkıh İlişkisi"⁶ isimli çalışmasında Kuşeyrî'nin şeriat ve hakikat anlayışı ortaya koyduktan sonra, semâ, sefer ve hürriyet gibi terimlerin mânevî boyutlarını değerlendirip sunmaktadır. Bir diğer makale, Derviş Dokgöz tarafından ele alınan "Mutasavvıfların Visâl Orucuna Yaklaşımları: Teorik Tartışmalar ve Uygulamalar Bağlamında Bir Analiz"⁷ adlı çalışmadır. Yazar, makalesinde hem visâl orucunun fikhî hükmüne dair serdedilen görüşleri ve tartışmaları ele almakta hem de mutasavvıfların bu oruca yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Tezlere bakıldığında ise fikhin usûl ve furû' konularına dair sadece Mustafa Sarıcaoğlu tarafından "Gazzâlî'nin Fıkıh Düşüncesinde Tasavvuf"⁸ adlı çalışma yapıldığı görülmektedir. O, tezinde furû'-i fikhin namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadet bölümünü Gazzâlî özelinde incelemektedir.

Çalışmamızda ise, hem usûl-i fikhin "kıyâs, illet, istihsân, istinbât, nesih" konuları, hem de furû'-i fikhin "ukûbât, ibâdet ve muâmelât" mevzûlarından bazıları *Meşrebü'l-ervâh* özelinde tefsirinden de istifade edilerek incelenmektedir.

Makalede, karşılaştırmalı yöntem uygulanarak "Baklî'nin fikhî kavramları tasavvufî perspektiften yorumlama şeklinde bir tavır sergilemesindeki temel etkenler nelerdir? O, ilmî terminolojide yeni bir yöntem mi geliştirmiş? Makam olarak zikrettiği usûl-i fıkıh ve furû'-i fıkıh terimlerini hangi yönden ele almış?" şeklinde oluşturulan sorular çerçevesinde müellifin takip ettiği çizgi tespit edilmeye çalışılmış ve Onun görüşlerinde özgün olup olmadığı belirlenmeye gayret edilmiştir. Müellifin fikhî kavramlara yönelik yapmış olduğu yorumlar aktarılırken bazen işârî yorumlama tarzı benimsenmiş, bazen de sözlük anlamından hareketle bir yorumlamada bulunulmuştur. Yine çalışmada Baklî'nin fıkıh terimlerini birer mertebe olarak zikrettiği *Meşrebü'l-ervâh* adlı eseri ana merkeze alınarak onun düşünce dünyasının oluşumuna etki eden fakih sûfîlerin eserleri konu esaslı incelenmiştir. Aynı zamanda mezkûr hususta kaleme alınmış ikincil kaynaklardan da istifade edilmiştir.

¹ Tasavvuf-fıkıh ilişkisine dair yapılan çalışmalar için bk. Derviş Dokgöz, "Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Üzerine Günümüzde Yapılan Akademik Çalışmalara Genel Bir Bakış", *International Social Sciences Studies Journal* 8/95 (2022), 576-584.

² M. Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevî Yorumları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).

³ Mustafa Şeref Aydın, *Sûfîlerin İbadetlerle İlgili Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

⁴ Mustafa Şeref Aydın, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2023).

⁵ Enver Bayram, "Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar", *AUID* 11 (Aralık 2018), 202-219.

⁶ Semih Bekçi, "Kuşeyrî'nin er-Risâle Adlı Eseri Bağlamında Tasavvuf ve Fıkıh İlişkisi", *Suftyie* 19 (Aralık 2025), 1-34.

⁷ Derviş Dokgöz, "Mutasavvıfların Visâl Orucuna Yaklaşımları: Teorik Tartışmalar ve Uygulamalar Bağlamında Bir Analiz", *Rize İlahiyat Dergisi* 29 (20 Ekim 2025), 229-244.

⁸ Mustafa Sarıcaoğlu, *Gazzâlî'nin Fıkıh Düşüncesinde Tasavvuf* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

1. Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi

Fıkıh ve tasavvuf bağlantısı farklı yönlerden ele alınıp görüş bildirilen bir husustur. Nitekim, ilk dönemlerde İslâmî ilimlerin tasnif edilmesinden önce fıkıh, amelî, i'tikâdî ve ahlâkî/vicdânî şeklinde bütün yönleri kapsayan bir terim olarak kullanılmaktayken sonraları amelî boyutla fıkıh, i'tikâdî boyutla kelâm, ahlâkî/vicdânî boyutla ise tasavvuf ilgilenmeye başlamıştır.

Yine meşhûr tasniflerden birisi de Cibril hadisi üzerinden yapılmaktadır ki, burada zikredilen “îmân nedir?” sorusu çerçevesinde ilm-i kelâm, “İslâm nedir?” sorusu bağlamında ilm-i fıkıh, “ihsân nedir?” sorusu kapsamında da ilm-i tasavvufun ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁹ Ayrıca İslâmî ilimler hususunda bir tasnifi de fakîh sûfilerden Ebû Nâsr es-Serrâc et-Tûsî'nin (öl. 378/988) yaptığı görülmektedir. Ona göre dinî ilimler, Kur'ân, sünnet ilmi ve îmân hakikatleri ilmi şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar, kendi aralarında dönüp dolaşmakta, Allah Teâlâ'nın âyetlerinden, Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetinden ve evliyanın kalplerine düşen hikmetlerden oluşmaktadır.¹⁰ Aslında Serrâc'ın yapmış olduğu bu tasnif de Cibril hadisine dayanmaktadır. Nitekim onun yaptığı sınıflandırmaya göre, İslâm zâhirin, îman ve ihsân ise zâhir ve bâtının hakikatine işaret etmektedir. Serrâc, hadis-i şerifte zikredilen “ihsân” kavramını tasavvufun kaynağı olarak addetmektedir.¹¹

Serrâc'ın yukarıda ifade ettiği gibi diğer sûfiler de fıkıh ve tasavvuf arasında bir irtibatın olduğuna dâir görüş bildirmişlerdir. Örneğin; bunlardan biri olan Gazzâlî (öl. 505/1111) fıkıh ve tasavvuf yolunu birleştirmiştir. Evvelâ o, takvâ ve şerî'ata uyma konusunu sistemleştirmiş, akabinde sûfilerin uyguladıkları âdâb-erkânı ve onların geliştirdikleri istilâhları açıklamaya çalışmıştır. Ona göre ilk dönemlerinde tasavvuf, yalnızca ibadetle meşgul olan şeyhlerin tecrübelerinden ve sohbetlerinden elde edilen bir bilgi hâlinde iken, birtakım çalışmalar sonucunda; Müslümanlar nezdinde tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi derlenip toplanmış bir ilim hâline gelmiştir.¹²

Sûfiler gibi fukahâ arasında da fıkıh ilmine tasavvufun dâhil edilmesi ve bu ilmin desteklenmesi gerektiğine dair birtakım söylemler bulunmaktadır. Dursun, *İbn Cüzey'in, ilimleri anlattığı bölümde tasavvufu da fıkıha dâhil etmek gerektiğini söylediğini*¹³ belirtmektedir. Ayrıca Sübkî (öl. 771/1370), İbn Müşerref olarak tanınan Şâfiî bir âlimin, *Fikhü'l-kulûb* isimli bir kitabının olduğunu, burada fıkıhın mevzularına göre düzenlendiğini ve her bir kısmın başında fikhî meselelerinden sonra o husustaki sûfi söylemlerinin aktarıldığını zikretmektedir.¹⁴

İslâmî ilimlerin tasniflerinden de anlaşılacağı üzere fıkıh ve tasavvuf birbirlerini ikmâl eden ilimlerdir. Ancak bu birbirini tamamlama hususunda iki ilim arasında öncelik ve sonralık bakımından bir sıralamanın olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim, fıkıh ön planda olup tasavvuf ibâdetle ve muâmelâtta, ihsân, ihlâs, şevk gibi bâtınî konularda mânevî yönden ona yardım eder.

Bunun yanı sıra şerîatin öncelenmesi gerektiği sûfilerin söylemlerinden de müşâhede edilmektedir. Onlardan birisi de Serî es-Sakâtî'dir (öl. 251/865). Öyle ki o, *Bir insan önce zühd ile meşgûl olur, sonra hadîs yazarsa ayağı sürçer, fakat önce hadîs öğrenir sonra zühd ile meşgûl olursa durumunu sağlamlaştırmış olur.* şeklinde ifade eder.¹⁵ Yine bu minvâlde Hâris el-Muhâsibî (öl. 243/857) şöyle der: *Allah seni muhaddis mutasavvıf kılsın, mutasavvıf muhaddis kılsın.*¹⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî (öl. 386/996) Muhâsibî'nin sözlerini şöyle îzâh eder: *Sen önce hadîs ve eser öğrenir, sünnet ve fıkıh hakkında bilgi sahibi olur, sonra zühd ve ibadet yolunu tutar, zâhid ve âbid olursansûfîlik ilminde yükselir ve ârif bir sûfi olursun. Tersine önce ibadet, takvâ ve mânevî hâllerle meşgûl olur, sonra ilim ve hadîs öğrenmeye çalışırsan, hadîsi ve dinin esaslarını bilmediğin için; ya galat, ya şatâh veya şerîata muhalif söz söylersin. Onun için zâhirî ilimlere ve hadîs yazma işine müracaat ederek hâlini düzelt. Çünkü esas olan budur.*¹⁷

Fıkıh ve tasavvuf ilimleri arasında birbirleriye uyumlu olma, destekleme bakımından benzerliklerin olmasının yanı sıra her ilimde olduğu gibi metot, konu ve kaideler yönünden birtakım farklılıklarda mevcuttur. Öyle ki bunlardan zâhir ilim olarak ifade

⁹ İsmail Köksal, “Fıkıh ve Tasavvuf ilişkisi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 83-104.

¹⁰ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma: İslâm Tasavvufu*, çev. Yılmaz Hasan Kâmil (İstanbul: Erkam Yayınları, 1977), 8.

¹¹ Süleyman Gökbulut, “İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 245-264.

¹² İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü's-sâil)*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 240-241. Ayrıca bk. Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmî'd-dîn* (İstanbul: Vefa Yayınları, 2007).

¹³ Akif Dursun, *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi* (İstanbul: Nuh Yayınları, 2021), 84.

¹⁴ Ebû Nasr Tâciüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfattâh Muhammed el-Hulv (Dârü'l-Hecer, 1413), 7/292-293.

¹⁵ İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü's-sâil)*, 294.

¹⁶ İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü's-sâil)*, 293.

¹⁷ İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü's-sâil)*, 294-295.

edilen fıkhîta ibâdet ve muâmelatla ilgili konulara değinilir, genel hükümler verilir. Bâtınî ilim olarak isimlendirilen tasavvufta ise riyâzet, mücâhede, hâl, makam ve bunlarla ilgili her şeyden bahsedilir.¹⁸

Nihâi olarak Serrâc bu iki ilim arasındaki ilişki ve farklılıkları noktasında tasavvufî makamların ve hallerin hükümlerini anlayıp kavramanın; boşama, kısâs, köle azâd etme, zihâr, şer'î had ve mîrâs bölme gibi hususları öğrenmek kadar önemli olduğunu belirtir. Ona göre bu tarz fıkıhî hükümler, insanın yaşamı boyunca belki de ona bir defa lazım olur. Ancak sûfîlerin çokça önem verdiği ihlâs, zikir, sıdk, mücâhede gibi makamlar bütün mü'minlerin her ân ihtiyaç duyduğu konulardır.¹⁹

2. Rûzbihân-ı Baklî'nin Tasavvufî Perspektiften Usûl-i Fıkıh ve Fürû'-i Fıkıh Kavramlarına Dair Yaptığı Yorumlar

İslâmî ilimler, yöntem açısından birtakım farklılıklara sahip olsa da temelde birbirleriyle uyumlu ve birbirlerini tamamlar niteliktedir. Nitekim İslâm düşünce tarihinde ilimlerin tamamlama ve ayrılmama yönlerini gösteren birçok örnek bulmak mümkündür. Bu hususta verilebilecek en güzel ve anlaşılabilir misâllerden birisine sûfîlerin eserlerinde rastlanmaktadır. Fıkıhla ilgili konuları eserlerinde tasavvufî perspektiften yorumlayan mutasavvıflar, zamanla müstakil bir fıkıh-i bâtın anlayışı geliştirmişler ve bu düşüncelerini kitaplarına da yansıtılmışlardır. Öyle ki, ibadetleri tasavvufî açıdan konu edinen eserlerin sistematiğinin fıkıh kitaplarından yola çıkarak oluşturulduğu müşâhede edilmektedir. İmam Gazzâlî'nin (505/1111) *İhyâ'sı*, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (638/1240) *Fütûhât*'ı ve tasavvufun klasik döneminde yazılan çoğu kitabın ilgili bölümleri bunu destekler mâhiyettir.²⁰ Fıkıhî kavramlardan bazılarını eserinde ele alıp tasavvufî bakımdan yorumlayan sûfîlerden birisi de Rûzbihân-ı Baklî'dir. O, fıkıhın hem usûl hem de fürû'a dair bazı konularını, birer makam olarak sembolik-mecâzî üslûpla yorumlamaktadır. Onun bu yaklaşımı, tasavvufun zâhirî fıkhı tamamlayan ve bütünleyen bir bâtınî fıkıh olarak ortaya çıktığına delâlet ettiği ifade edilebilir.

Baklî'nin *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde usûl-i fıkıh'tan "kıyâs, illet, istihsân, nesih ve istinbât" kavramları ile fürû-i fıkıh'tan ukubât, ibâdet ve muâmelâta dair "helâl-haram, kısas, had, tahâret, namaz, zekât, ticaret, karz, ribh, bey' ve mîrâs" gibi terimler, birer mertebe olarak zikredilmektedir. Söz konusu kavramlar makalede, bazen temel başlık içerisinde bazen de müstakil altbaşlık olarak işlenmektedir. Genel olarak araştırma metninde böylesine birçok başlık altında konunun ele alınmasının doğru bir yaklaşım olmadığı öngörülebilmektedir. Ancak, Baklî'nin söz konusu fıkıhî terimleri binbir makam içerisinde birer mertebe olarak işleme, kavramları kapsayıcı bir başlıktan ziyâde ayrı ayrı başlıklar altında sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ilgili bölümde bu hususların alt başlıklar hâlinde incelenmesinin çalışmanın sıhhati açısından daha uygun olabileceği düşünülmektedir.

2.1. Usûl-i Fıkıha Dair Kavramlar

Usûl-i fıkıha dair yazılan eserlerde tasavvufa fazlaca yer verilmediği bilinen bir husustur. Ancak, fukahâdan İzzeddin b. Abdüsselâm'ın *Kavâ'idü'l-ahkâm*²¹ adlı eserinde, usul bahisleriyle tasavvuf konuları arasında sık sık irtibat kurması,²² tasavvufun içeriksel yönden fıkhîtan tamamen bağımsız olmadığına şahitlik etmektedir. Bu durumun benzerini tasavvuf için de söylemek mümkündür. Nitekim sûfîler de eserlerinde yer yer usûl-i fıkıha dair kavramlara yer vermişlerdir. Bunun en bâriz ve sağlam örneği, Baklî'nin *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde müşâhede edilebilmektedir. Onun bu kitabında usûl-i fıkıhın bütün konularını değil de bazılarını ele alması dikkatleri çeken bir durumdur. Bunun sebeplerinden birisinin fıkıhî kavramın içerdiği anlam ile tasavvufî makamın mânâsı arasındaki farklılığının olabileceğini söylemek mümkündür. Öyle ki, bu husus şöyle izâh edilebilir: İcmâda bir konuda fikir birliği etme, yani birlikte hareket etme anlamı vardır. Tasavvufî makamda ise, kişinin ferdî olarak belirli çabası sonucunda elde edilme manası bulunmaktadır. Dolayısıyla anlamlar arasındaki farktan hareketle Baklî'nin böyle bir tercih de bulunabileceği söylenebilir. İlgili bölümde Baklî'nin bu kavramları eserinde hangi sebeplerden ötürü ele aldığı, Baklî'nin düşünceleri ile söz konusu terimlere eserlerinde yer veren sûfîlerin fikirleri arasında mukayese yaparak onun görüşlerinde ne denli özgün olduğu ve usûl-i fıkıh terimlerine nasıl tasavvufî anlamlar yüklediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1.1. Şer'î Hükümün İttifak Edilen Delilleri: Kıyâs

Ulemânın ahkâm konusunda delâlet ettiği her bir hükme uyulmasının vacip olduğunu ifade ettikleri deliller "Kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs"tır. Baklî bunlardan sadece kıyâsı ve onun içerisinde zikredilen illeti ele almıştır.

¹⁸ Abdülhak Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev. Yusuf Yazar (Ankara: Rehber Yayınevi, 1991), 50-51.

¹⁹ Geniş bilgi için bk. Serrâc, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, 18-19.

²⁰ Geniş bilgi almak için bk. Ahmet Ögke, "İzz b. Abdüsselâm'da Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 6/18 (2004), 183-199.

²¹ İzzüddîn b. Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* II, Beyrut: Dârü'l-kalem, 1421/2000.

²² H. Yunus Apaydın, "İzzeddîn b. Abdüsselâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/284-287.

Fıkıh usulünde kıyâs; “Kitap, sünnet ve icmâda hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek” mânâsına gelmektedir.²³

Sûfîlerden Ebû Nasr es-Serrâc, kıyâsı fıkıh usûlü kapsamında ele almamakta, sadece bunun isim olarak kelâma işâret ettiğini belirtmektedir.²⁴ Kıyâs kavramının lügât anlamının “iki şey arasında izafî bir ilişki kurmak”²⁵ şeklinde olduğunu ifade eden İmâm Gazzâlî’nin kıyâsı, fukahâ’nın görüşlerine benzer bir yönde tanımlandığı müşâhede edilmektedir.²⁶ Yine Gazzâlî “*el-Mustasfâ*” adlı eserinde konuyla ilgili şöyle bir tanım yapmaktadır: “Aralarında bulunan, bir hükmün veya vasfın isbât ya da nefyini içeren birleştirici/ortak özellik sebebiyle bir hükmü her ikisine de vermek (isbât) ya da vermemek (nefy) amacıyla bilineni bilinene hamletmektir.”²⁷

Baklî, fıkıhtaki kıyâsın ıstılâhî anlamındaki “açık hüküm bulunmama” ve “aralarındaki benzerlik” ifadelerinden yola çıkarak her bir makamın kendisine ait bir kıyâsının bulunduğunu gaybî keşiflerin bilinmesi hususunda sükûnete erdiğinde kalbinde var olan melekûtî vâridlerin ahkâmından meydana gelen şeylerin ilk hâlini bilen ârifin kendisine ulaşamayan şeyleri kıyasla ölçtüğünü belirtir.²⁸ Ona göre sâlik, önceden geçmiş olduğu mertebelerden elde ettiği bilgilerle vecd hâlinde henüz ortaya çıkmayan ve aşmadığı menzillere ait bilgileri kıyas eder. Böylece bilgiler arasındaki benzerlikten yola çıkarak henüz varmadığı o makam hakkında hüküm verir. Bunun yanı sıra o, tasavvufî bağlamda yapılan kıyasında belirli ilkeleri olduğunu şer’atla bağdaşmayan bir kıyâsın asla kabul edemeyeceğini belirtir. Nitekim Baklî’ye göre, sâlikin kıyas yapabilmesi için mârifet ehlinde olması ve Hakk’ın sıfatlarını mahlûkun sıfatlarıyla kıyâs etmemesi gerekir. Çünkü; bu şekilde yapılan bir kıyâs, sonradan yaratılan illetten münezze olan ulûhiyyet ve kibriyâ sahasını mahlûkata benzetmek demektir.²⁹

Ona göre ârif, bu mertebede Hak Teâlâ’nın sıfatları ile mahlûkata tecellî eden sıfatları arasındaki benzerlikten yani görünen ve bilinen varlık âleminde tezâhür eden sıfatlarından hareket ederek zâtı ile ilgili herhangi bir hüküm, bilgi bulunmayan Allah Teâlâ’nın hakkında isim ve sıfatlarının vasıtasıyla birtakım bilgiler aktarır. Ancak o, bu kıyâsın –sıfatların tecellîsi yönüyle- salt bir benzerlik dikkate alınarak yapıldığını yoksa Cenâb-ı Hakk’ın sonradan yaratılmışların sahip olduğu vasıflardan, sebeplerden münezze olduğu ifade temektir.³⁰

Baklî’nin ittifak edilen deliller içerisinde makam olarak zikrettiği kavramlardan bir diğeri ise kıyâsın rükûnlarından olan illettir. Usûl-i fıkıh kaynaklarında illet kelimesi daha ziyâde “bulunduğu yerde değişiklik yapan durum” şeklinde ifade edilir. Terim olarak ise illet, “hükmü gösteren veya gerekli kılan yahut hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mâna, gerekçe”ye denir.³¹ Lügâtte, “ip, kendisiyle herhangi bir maksada ulaşılan vasıta, yol, şefaati”³² gibi mânâlara gelen sebep kelimesi, terimi olarak “şâriin varlığını hükmün varlığına ve yokluğunu hükmün yokluğuna âlâmet kıldığı durumu/niteliği ifade eder.”³³

Sûfîlerin illeti sebep mânâsında ele aldıkları müşâhede edilmektedir. Serrâc, illeti “sonradan var olan bazı şeylerden kinâye”³⁴ şeklinde tarif eder. Akabinde o, Zünnûn-ı Mısırî’nin “her şeyin illeti/var oluş sebebi O’nun (c.c.) sun’u ve yaratmasıdır. Hakk’ın sun’unun bir illeti yoktur.” sözünü şöyle izâder: “Her şeyde bizâtihi bulunan nâkısılık, yaratılmış ve kâin olmaktan kaynaklanır. Zîra her şey önceden yok iken sonradan var oldu. Yaratanın mahlûkatı var etmesindeki nedeni sorgulamak gerekir.”³⁵

²³ Zekiyüddîn Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 126.

²⁴ Serrâc, *el-Lüma: İslam Tasavvufu*, 446.

²⁵ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Esâsü’l-kıyâs*, ed. Fehd b. Muhammed es-Sedhân (Riyâd: Mektebetü’l-’abîkân, 1993), 18. Ayrıca bkz. Muhammed Ateş, *Gazzâlî’de Mantık ve Fıkıh Usûlü İlişkisi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

²⁶ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Mi’yârü’l-’ilm ve Mihakkü’n-nazar* (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-’ilmiyye, 1971), 109.

²⁷ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Müstasfâ (İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)* (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 2/195.

²⁸ Ebû Muhammed Şadrüddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, thk. Nazif Hoca (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 174.

²⁹ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 174.

³⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 1973, 174.

³¹ Cessâs, *el-Fuşûl fi’l-üşûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Dârü’l-Kütübü’l-’ilmiyye, 1914), 4/9.

³² Muhammed b. A’lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfi İstılâhâtü’l-fünûn ve’lulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/626.

³³ İbrahim Kâfi Dönmez, “Sebeb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/244-248.

³⁴ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’ li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, ed. Abdülhalim Mahmud ve Taha, Abdülbâki Surûr (Mısır: Dârü’l-kütübü’l-hadîse, 1960), 440.

³⁵ Serrâc, *el-Lüma: İslam Tasavvufu*, 426.

Gazzâlî ise sebebi şöyle îzâh eder: Sebebin dildeki temel mânâsı “ip” ve “yol”dur. Nitekim suyun kuyudan çıkarılması ancak iple olabilir. Yani onun elde edilmesi ip değil suyu çekme kuvvetiyle alakalıdır. Ancak bu fiilin gerçekleştirilmesine sebebiyet veren de iptir.³⁶

Baklî, illet kavramını “sebebe” mânâsından hareket ederek vahdet-i vücûd ve mertebeleri çerçevesinde izâh etmeye çalışmıştır. Ona göre illet, lâ taayyün diye de isimlendirilen aynı'l-ahadiyyetten meydana gelen tecellîdir. Cenâb-ı Hakk'ın ezeli cemâli, her bir madûmun (yokluğun) kendi tecellîsî ile ortaya çıkmasını sağlayan illetü'l-ilel (asıl neden)'dir. Baklî'ye göre ma'lûl, gizli sırların yeri ve bütün nurları kabul etmeye hazır olan basit bir akıl ve kurb latifelerinin emânet bırakıldığı hazinelerdir.³⁷

Baklî'nin kök ve ıstılâhî anlamdan yola çıkarak söz konusu kavramlarla sâlikin Hakk'a vuslat yolculuğunda yaşadığı deneyimler sonucunda elde ettiği makam arasında bağlantı kurarak semantik tahlil yaptığı görülmektedir. Onun, burada şer'i bir hükümde uygulanan yöntemin, sembolik, mecâzî ifadelerle yorumlayıp bizzat tasavvufta da tatbik edildiğini göstererek fıkıh-tasavvuf (zâhir-bâtın) ilişkisine vurgu yaptığı söylenebilir. Ayrıca Serrâc ve Gazzâlî'nin kıyâs ve illet hakkında açıklamalarda bulunurken kök ve fikhî yönden aktarılan terim anlamının dışına çıkmadıkları,³⁸ Baklî'nin ise farklı yaklaşım sergileyerek yoğun tasavvufî yorumlar yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla bu durumun onun düşüncelerinde özgünlük yönüne işaret ettiği ifade edilebilir.

2.1.2. Şer'i Hükümün İhtilaf Edilen Delilleri: İstihsân

Baklî, “fıkıhta, özel gerekçelerle açık kıyastan, genel ve yerleşik kuraldan ayrılıp olayın özelliğine uygun çözüm bulma metodunu ifade eden”³⁹ istihsân kavramını, yüz, göz metaforlarını kullanarak tasavvufî bağlamda açıklamaya çalışmıştır. O, istihsândaki özel gerekçe kısmını, tevekkül yüzündeki rızâ gözünün sıdk nuruyla açılması ve tabîi tozun safâ ve ihtisas nuruyla giderilmesi, hâdisenin özelliğine uygun çözüm bulma yönünü ise, varlığın mâhiyetinin ve ondaki Hak Teâlâ tarafından bahşedilmiş güzelliği görebilmesi olarak ifade eder. Ayrıca o, istihsân kavramını, güzellik terimiyle bağlantı kurarak açıklar ve buradaki istihsândan kastın ârifin Hak Teâlâ'nın bütün varlıklar üzerinde tecellî eden güzelliğini müşâhede etmesi olduğunu belirtir.⁴⁰

Zâhirin bâtınsız, bâtının ise zâhirsiz olmayacağını ifade eden Serrâc, “Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı. Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.”⁴¹ meâlindeki âyet-i kerimede geçen istinbât kelimesinden kastın ilm-i bâtin (tasavvuf) olduğunu belirtmektedir. Baklî ise, istinbâtı “gelin” metaforu üzerinden şöyle îzâh etmektedir. “Hüküm odasından ilimlerin gelini ortaya çıkarıldığı zaman her bir harften binlerce mânâ çıkartılır. O, isim zikretmeden âriflerden birisinin “ilimlerin gelininin sadece seçilmiş kimseler için zuhûr eder” şeklindeki sözünü naklederek seçilmiş kişilerin hüküm çıkarma yetisine sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁴²

Baklî de Serrâc gibi zâhirin bâtınsız olamayacağını fikhî kavramları yoğun metaforik üslupla izâh ederek göstermektedir. Onun istihsân ve istinbât ile kıyâs ve illet terimlerine dair naklettiği ifadeleri arasında farklılıkların bulunduğu müşâhede edilmektedir.⁴³ Buradaki ayrışmanın sûfî bir bakış açısından kaynaklandığı söylenebilir. Öyle ki, sûfîlerin ahkâmın ittifak edilen konularında fukahâyâ ittibâ ettiği, ihtilafli hususlarında ise en evlâ olanı yani sağlam olanı tercih ettiği biline gelen bir durumdur.⁴⁴ Baklî'nin de kıyâs ve illet konusunda fukahâyâ uyup onların yönteminden ve kavramlara yükledikleri zâhir anlamlardan istifade ederek daha sarîh ifadelerle tasavvufî yorum yaptığı, istihsân ve istinbât hususunda kök manalarla ilişkili

³⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Şifâ'ü'l-galîl*, ed. Zekeriyya Umeyrat (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999), 276.

³⁷ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 204.

³⁸ Serrâc'ın niçin böyle bir usûl takip ettiğini onun *Lüma'* adlı eserinde fıkıh-tasavvuf ilişkisine dair serdettiği şu görüşünde öğrenebiliyoruz: “âlimlerin ittifak ettiği hususlarda sûfîlerde ittifak ederler. İhtilaf edilen konularda ise en güzel, en evlâ olanı tercih ederler ki, böylece Allah'ın kullarına emrettiği şeyi yüceltirler, nehyettiğinden de sakınırlar.” Bk. Serrâc, *el-Lüma': İslam Tasavvufu*, 426.

³⁹ Ali Bardakoğlu, “İstihsân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/339-347. İslâm Hukukunda istihsân tariflerinde kıyas kavramının da kullanıldığı söylenilmektedir. İstihsân-kıyas ilişkisi hakkında bilgi almak için bkz. Emrullah Dumlu, “Hafî Kıyas İstihsânı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (2022), 899-926.

⁴⁰ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 72-73.

⁴¹ en-Nisâ, 4/83.

⁴² Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 268.

⁴³ Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, 23.

⁴⁴ Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, 18.

olmakla beraber ihtilafı mes'eleyi "gelin,⁴⁵ yüz ve göz" gibi en hassas ve evlâ yöne sahip metaforları kullanarak tasavvufî izâhatta bulunduğu söylenebilir.

2.1.3. Nesih

Lügâtte bir çok anlama gelen nesih kelimesi, genelde "kaldırmak, yok etmek (izâle), iptal etmek ve değiştirmek (tebdîl), gidermek" gibi mânâlarda kullanılmaktadır.⁴⁶ İstilâhta nesh, "şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'î delille kaldırılmasına" denir.⁴⁷

İslâm âlimleri nezdinde kabul gören husus, îmân ve ahlâk esaslarına tâbî olan ahkâmı küllî tarzdaki şer'î hükümlerin neshe konu olamamasıdır.⁴⁸ Fakat Baklî, nesih kavramını tasavvufî açıdan yorumlayarak tasavvufî makamlarında neshe konu olabileceğini göstermektedir. Nitekim o, neshin "yok etmek, iptal etmek, değiştirmek" gibi kelime mânâsından yola çıkarak muvahhidin kalbine gayb vâridi girdiği zaman kalbinde özel hitabı meydana getireceğini, ledünnî ilimleri ve makamları açıklamak için bu hitabın sabit kalacağını, vâridin ise yok olacağını zikreder. Akabinde o, sırrın bu özel hitabı araştırmakla eğitildiği vakit onunla birlikte başka bir vâridin geleceğini ve ikinci hitabın birincisini nesh edeceğini belirtir.⁴⁹ Ayrıca Baklî, bu hususta müfessir ve fukâhanın delil olarak sundukları âyet-i kerimeyi aktarır: "Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir."⁵⁰

2.2. Fürû-i Fıkha Dair Kavramlar

Klasik dönem eserlerinde fûrû-i fıkıh konularının genel olarak yirmi beş-otuz ana bölümden meydana geldiği ifade edilse de mevzûların ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklinde üç başlık altında işlendiği belirtilmektedir.⁵¹ Fıkıhın tatbiki yönü olarak isimlendirilen⁵² fûrû-i fıkıhın tasavvufî ilişkiyi kurabilmenin ve hem fikhî hem de tasavvufî yönden anlaşılır açıklamalar yapabilmenin usûl-i fıkha nazaran daha kolay olduğu söylenebilir. Zirâ tasavvuf, yaşanan birtakım tecrübeler sonucunda elde edilen ilmidir. Dolayısıyla helâl-haram, tehâret, namaz, oruç, zekât, ticaret gibi ukûbât, ibâdet ve muâmelat konularına dair amelî kavramları, tasavvufî bağlamda ifade etmenin daha rahat olduğunu ve sûflerin genel olarak bu sebepten ötürü fûrû-i fıkıh konularını eserlerinde işlemeyi tercih ettiklerini söylemek pek de yanlış bir yaklaşım olmasa gerektir. Ancak, fûrû'un yanında usûl konularını da kaleme alan mutasavvıflar bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Rûzbihân-ı Baklî'dir. Fûrû-i fıkıh başlığı altında, Baklî'nin İslâm hukukunun amelî kısmını ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eden kavramlardan bazıları hakkında yaptığı tasavvufî yorumlara yer verilip değerlendirilmedi bulunulacaktır.

2.2.1. Ukûbat: Helâl-Haram, Kısas, Had

Lügâtte "mubâh, câiz ve serbest olmak, ruhsat vermek, Harem'den veya ihramdan çıkmak" gibi mânâlara gelen helâl kavramı haramın karşıtıdır.⁵³ İmâm-ı Gazzâlî'nin *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* adlı eserindeki helâl-haram bahsinde nakledilen ilk dönem sûflerin söylemleri incelendiğinde konunun "yeme, içme ve kazanç" yönünden yani zâhirî açıdan ele alındığı müşâhede edilmektedir. Örneğin; İbrahim b. Edhem'in "Kemâle erenler, ancak midelerine gireni gözetmekle kemâle ermişlerdir." der.⁵⁴

Yine Muhâsibî'nin *Kitâbü'l-mekâsib* isimli eseri bu noktada verilebilecek en güzel örneklerden birisidir. Nitekim o eserinde, helâl ve haram hususunda titiz davranma konusuna genişçe yer vermekte, rızık temiz ve helâl olanından elde edilmesi ve yenilmesi gerektiğini söylemektedir.⁵⁵

⁴⁵ Gelin, temizliğin simgesi olan beyaz gelinliği giyiniş yeni bir hayata hicret eden kimseye denir. Gelin metaforunu sıklıkla kullanan Baklî'nin de burada söz konusu kavramı, ihtilafı, sonucu karanlık ve zorlu olan bir durum karşısında hüküm vermenin ciddi ve incedelik isteyen bir hususu olduğuna ve sûflerin bu noktada -en evlâ olanı tercih etme gibi- sergiledikleri hassas davranışa işaret etmek için zikrettiği ifade edilebilir.

⁴⁶ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Enşârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Daru's- Sadır, 1990), 3/61.

⁴⁷ Ferhat Koca, "Nesih (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). Nesih konusunda geniş bilgi almak için bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ (İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)*, 159.

⁴⁸ Koca, "Nesih".

⁴⁹ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 260.

⁵⁰ el-Bakara, 2/106.

⁵¹ Ahmet Akgündüz, "Fûrû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 23/249-250.

⁵² Fahrettin Attar, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 1.

⁵³ Kürşat Demirci, "Helâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 13/173-175.

⁵⁴ Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, 2/233.

⁵⁵ Hâris Muhâsibî, *Kitâbü'l-mekâsib*, çev. Abdulkadir Ahmed Atâ (Beirut: Müessesetu Küttüb's-sekâfiyye, 1987). Ayrıca tercümesi için bk. Muhâsibî Hâris, *Helal Rızık ve Namazın Anlaşılması*, çev. Coşkun Muhammed (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018).

Baklî, helâl kavramı hakkında “Hakk’a (c.c.) vuslât eden sâlikin ezelde kendisine bahşedilen şeyi elde etmesi ve bulunduğu makamı aşmaması” şeklinde tanımlama yapmıştır. Akabinde Baklî, “bulunduğu makamı aşmaması” sözünden kastın sâlikin ulaşamadığı mertebeden bahsetmesinin kendisi için helâl olmayacağı, o ânda bulunduğu menzilin gereklerini yerine getirmesi anlamına geldiğini belirtir.⁵⁶

Baklî’ye göre Hakk’a (c.c.) vâsıl olan sâlikin seyr u sülûk yolculuğunda mertebe bakımından yükselmesine engel olan her şey haram denir. O, vâsılın şevksiz bir hâlde âleme, Hak Teâlâ’nın cemâl tecellisine baktığı zaman mârifette bir yasağı işlemeyi kastettiğini, âleme ve onun içindekilere şevk, müşâhede, aşk ve muhabbet niyetiyle baktığı vakit ise onun için bir yasağın olmayacağını belirtir. Akabinde o, “*Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur.*”⁵⁷ meâlindeki âyet-i kerimeyi naklederek bu hâllerin haddi aşmaksızın yaşanması gerektiğine dikkat çeker.⁵⁸

Baklî’nin helâl-haramı kendisinden önceki sûflilerden farklı olarak izâh ettiği görülmektedir. Öyle ki, Baklî’nin helâl-haram noktasında serdettiği görüşlerdeki özgünlüğü, hitap edilen kitle ve zâhir-bâtın üzerinden şöyle yorumlanabilir: İlkine göre bakıldığında, Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Gazzâlî gibi sûfliler, herkesin yani avamın anlayabileceği ve uygulayabileceği görüşler serdederken Baklî ise, seyr u sülûk yolculuğunda nefsin terbiye etmeye çalışan sâlike yönelik düşünceler aktarmaktadır. İkincisine göre ele alındığında ise yukarıda isimleri zikredilen mutasavvıflar, helâl-haramı yeme, içme gibi zâhirî bakımdan açıklarken Baklî ise, vuslat yolculuğunda olan sâlikin elde ettiği mertebelerde yaşacağı deneyimlere dair ifadeler kullanarak bâtinî yönden izâh etmektedir.

Baklî’nin makam olarak zikredip zâhir-bâtın açısından ele aldığı füru-i fıkh kavramlarından birisi de kısâstır. Serrâc, zâhirî ve bâtinî amellerin ilmi, fıkhî (anlayış), izahât ve te’vîl bakımından kendilerine özgü yöntemlerinin olduğunu ifade eder. Ayrıca o, zâhirî ameller ile bâtinî amellerin neler olduğu hususunda şu sınıflandırmayı yaparak zâhir-bâtın ayırımına işâret eder: *Zâhirî ameller, tahâret, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibâdetler, kısas, had, boşanma, köle azad etme gibi ahkâm konularıdır. Bâtinî ameller ise tasdik, îmân, yakîn, sıdk, ihlâs, tevekkül, kanaat, rızâ gibi kalbin amelleri, mânevî hâl ve makamlardır.*⁵⁹

Baklî ise diğer fıkhî terimlerde olduğu gibi kısas kavramının da hem zâhirî hem de bâtinî anlamının olduğuna işâret etmek için, söz konusu kavramı sembolik bir dille tasavvufî açıdan yorumlamaya çalışmıştır. Öyle ki o, Hak Teâlâ kendisine vâsıl olan kimseye saltanat elbisesini giydirdiği zaman onun her anda nefsinin murâkabe edeceğini, bunun üzerine Cenâb-ı Hakk’ın onu yakalayıp yüce huzurda -benliğini- yakıp yok ederek kısas edeceğini zikreder. Ayrıca Baklî kısasın aslının, vâsılın gönlünü her bakışta Hakk’ın (c.c.) dışındaki şeyleri zikrederek eğlendirmesi sebebiyle Cenâb-ı Hak tarafından kınanması olduğunu da ifade eder.⁶⁰ Baklî, kınanan nefsin otokontrol altında tutulabilmesi için bazı yöntemlerle cezalandırılması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre bu metotlardan birisi de had’dır. Lügâtte, “men etme, iki şey arasındaki fâsıl/engel”⁶¹ gibi mânâlara gelen had kavramını, Hanefî âlimler istilâhî anlam bakımından *Allah Teâlâ’nın hakkı olarak (uygulanması) gereken miktarı belirlenmiş cezadır.* şeklinde tanımlamaktadırlar.⁶²

Baklî de “vâsılın Yüce huzurda nefsini edep bağıyla bağlama” sözüyle had kavramına yüklenen anlamdan yani “Allah’ın (c.c.) hakkı olma” yönünden yaklaşarak konuyu tasavvufî açıdan izâh eder. Öyle ki o, vâsılın Yüce huzurda nefsini edep bağıyla bağladığı ve O’nun (c.c.) ile meşgul olduğu zaman nefsinin yok olacağını, ruhunun müşâhede zevki ile kuvvetleneceğini, böylece ruhun neşesinin tabiata, tabiatın kalbe, kalpten de nefse sirâyet edeceğini söyler.⁶³

2.2.3. İbadet: Tahâret, Namaz ve Zekât

Nefsi tezkiyesi ve kalp tasfiyesi gibi mânevî arınmayı esas alan mutasavvıflar eserlerinde, insanın hem maddî hem de mânevî açıdan temizlenmesine imkân tanıyan tahâret bahsine yer vermişlerdir. Tahâretin iki yönüne dikkat çeken sûflilerden birisi de Hücuvî’dir (öl. 465/1072 [?]). O, zâhirdeki temizlikle bâtindeki temizliğin birleşmesi gerektiğini belirtir.⁶⁴ Yine tahâretin zâhir

⁵⁶ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 211.

⁵⁷ Bakara, 2/173.

⁵⁸ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 211.

⁵⁹ Serrâc, *el-Lüma’: İslam Tasavvufu*, 23.

⁶⁰ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 211.

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/140.

⁶² Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Aḥmed, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertibi’ş-şerâi’*, ed. Alî Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü’l-Kütubi’l-İlmiyye, 2003), 9/177. Burhâneddin Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl Merğûnânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedâ*, ed. Sâid Bekdâş (Medine: Dârü’s-sirâc, 2019), 4/5. Muhammed b. A’lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, ed. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/623.

⁶³ Baklî, *Meşrebü’l-ervâh*, 222.

⁶⁴ Ali b. Osman Hücuvî, *Keşfü’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 354-356.

ve bâtin tarafına değinen bir diğer sûfi de Gazzâlî'dir. Ona göre de temizlik, vücûdu abdestsizlik, cünüplük gibi pisliklerden, azaları günahattan, kalbi kötü hasletlerden, gönü Allah Teâlâ dışındaki şeylerden arındırmadır.⁶⁵

Tahâreti bâtinî açıdan izâh eden sûfilerden birisi İbnü'l-Arabî'dir. Ona göre tahâret, nefis, gönül, akıl ve uzuvlarda meydana gelmektedir. Öyle ki, nefiste olanı ahlâk ve ahlâkî kötülükten arınma, akılda olanı düşünce ve şüpheden arınma, gönülde olanı ağyara bakmaktan arınma, uzuvlarda olanı ise mânevî kirlilikten arınmadır.⁶⁶

Baklî de, tahâreti bâtinî anlamda yorumlamaktadır. Bununla birlikte mânevî yönden yapılan temizliğin zâhirî açıdan duyu organlarına da etki edeceğini ifade eder. Şöyle ki ona göre Hak Teâlâ, Cemâl tecellisini müşâhede eden şahidin kalbine tecellî ettiği zaman onu, kendi yüceliğiyle, temizliğiyle her türlü kusurdan ve yeryüzünden arşa kadar olan engellerden, kötülüklerden arındırır. Şahidin kalbi temizlendikten sonra akli imtihan düşüncesi yoğunluğundan arınır. Akabinde ise ruhu bu sâflık sebebiyle kâinatı pâklığa kavuşturur. O vakit sırrı, mahbûbunu görme sevinciyle yücelir. Bu kudsiyyet, fitratını kaplar ve duyu organlarına etki eder.⁶⁷ O, zâhir ve bâtından meydana gelen mânevî temizlikle şahidin aydınlanacağını, Hak Teâlâ'nın âlemdeki aynası olacağını ve onu görenlerin Hakk'ın celâlinin tecellisini müşâhede edeceklerini zikreder.⁶⁸

Baklî, "Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever."⁶⁹ meâlindeki âyet-i kerimenin mânevî temizliğe erişenleri Cenâb-ı Hakk'ın seveceğine delâlet ettiğini ifade eder. Ayrıca o, Hak Teâlâ'nın tevbe edenleri, makamlara vakıf olmaları ve nâkis akıl ile ezeli gizlilikleri idrâk etmeyi istemeleri sebebiyle, temizlenenleri ise kâinat dumanı, bulutu içerisinde mârifet nûruyla aydınlanmaları ve Zâtının yüce saltanatı ve kudreti karşısında kendi gücünü (acizliğini) görmesi nedeniyle sevdiğini zikreder.⁷⁰

Hücvîrî'ye göre, kul üzerine farz olan ilk şeyin namazı edâ etmek için abdest almaktır.⁷¹ Bu yaklaşımın tahâreti mânevî yönden izâh eden Baklî tarafından da dikkate alındığı görülmektedir. Nitekim onun, tahâreti ve namazı makam olarak zikretmesinin, mârifet nuru vasıtasıyla kendisini bilip akabinde Rabbini tanıyan sâlikin varacağı menzillerden birisinin namaz olması gerektiğine işaret ettiği ifade edilebilir. O, tahâret hususunda olduğu gibi namazı da tasavvufî yorumlar yaparak mânevî bağlamda ele almaktadır.

Erken dönem tasavvuf düşüncesinde namazı bâtinî açıdan izâh etmeye çalışan sûfilerden birisi, Bâyezî-i Bistâmî'dir (ö. 234/848 [?]). Öyle ki o bu hususta, "namazda elleri kaldırmak sünnet, ama sen kalbini Allah Teâlâ'ya kaldır, onun huzuruna çıkar bu daha iyi" der.⁷² Namaz kavramına salât denilmesinin sebebini sûfilerden birisi şöyle izâh etmektedir: "Kul ile Allah arasında sıldır. Namaza durmak niyazda bulunmak üzere Allah'ın huzuruna çıkmaktır. Namaz kılan; okuması, duası, zikri ve benzeri hal ve hareketleriyle Allah'a münacat ediyor demektir."⁷³

Baklî de, birçok hakîkati ve makamı olan namazın müşâhede, vuslat, hitâb, münacât ve sohbet yeri olduğu ifade eder. Ona göre namazın aslı, şahidin namazda sırrı ile Hak Teâlâ'yı müşâhede etmeye yaklaşmasıdır. O, namaz hakkındaki düşüncelerini desteklemek için *Benim göz aydınlığım (kurretü aynî) namazda kılındı.*⁷⁴ hadis-i şerifini delil olarak sunar ve bu hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) namazda Cenâb-ı Hakk'ı müşâhede ettiğini haber verdiğini belirtir.⁷⁵

O, âriflerden bazılarının "namaz Allah'a (c.c.) yönelmek O'nun (c.c.) dışındaki şeylerden yüz çevirmektir." sözlerini nakleder ve bu minvâlde namazın insanı kötülüklerden alıkoyma vasfına vurgu yapan şu âyet-i kerimeyi zikreder: "*Muhakkak ki namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.*"⁷⁶ Ona göre hakîki mânâda edâ edilen namaz, kalben insanı rahatlatan, onu Hak Teâlâ'ya yakınlaştıran, kıldktan sonra dâhi kendisini kötülüklerden koruyan namazdır. İşte bu şekilde edâ edilen namaz, arifler için göz aydınlığıdır.⁷⁷

⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*, 148.

⁶⁶ Muhyiddin Muhammed b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.), 1/498. Ayrıca bu konuda geniş bilgi almak için bk. Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, 101-152.

⁶⁷ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 166.

⁶⁸ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 166.

⁶⁹ el-Bakara, 2/222.

⁷⁰ Baklî, *'Arâisü'l-beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008), 1/91.

⁷¹ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 353.

⁷² Süleyman Uludağ, *Bâyezî-i Bistâmî (Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri)* (Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.

⁷³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 29-30.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/305.

⁷⁵ İbnü'l-Arabî'nin söz konusu hadis hakkındaki değerlendirmesi için bk. Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, 207-213.

⁷⁶ el-Ankebût, 29/45.

⁷⁷ Baklî, *'Arâisü'l-beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008), 3/105.

Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı eserinde namaz ile ilgili zikredilen âyet-i kerimeleri işârî açıdan genişçe yorumlamaktadır.⁷⁸ Misâl olarak o, "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbini seni övülmüş bir makama yükseltsin."⁷⁹ meâlindeki âyet-i kerimede zikredilen gece namazından kastın, bu vakitlerde namaz kılanlar için Hakk'ın (c.c.) zâtının cemâlinin keşfedilmesi olduğunu, bunun da "Makâm-ı Mahmûd" olduğunu zikreder.⁸⁰

Baklî, namazın şartlarından olan rukû' ve secdeyi makam bağlamında zikreder ve bunları tasavvufî açıdan şöyle yorumlar:

Rukû'; sâlikin Cenâb-ı Hakk'ın azametini müşâhede etmesiyle kendisi üzerine O'nun (c.c.) celâlinin galip olması ve böylece kalbinde vahdet keşfinden meydana gelen tevhîd nurlarının birmesidir. Baklî'ye göre bu duruma gelen sâlik, Allah Teâlâ'nın varlığına delâlet eden her bir âyete baktığında ve O'nun (c.c.) hitâbını işittiğinde Hakk'ın (c.c.) yüceliğini ve azametini zikreder.⁸¹

Secde; aşkın başlangıcında olan ârifin, Hak Teâlâ'nın zuhûr eden nurunu müşâhede ettiği her şeye secde eder. Bu muhabbet ve şevk makamının ilkidir. Dostluk makamında İbrahim'in "Rabbim budur"⁸² dediğini görmedin mi?⁸³

Meleklerin Âdem'e (a.s.) secdesi de aynı yerde olduğunu ifade etmektedir. Ârifin mârifette tahakkuk ettiği zaman sadece zâtın sâf olarak zuhûr etmesi ânında secde edeceğini ve şer'î yani zâhiri secdenin ise farklı bir şey olduğunu belirtir. Ona göre şeytanın Âdeme secde etmemesi de aynı olaydan yani ârifin yaşadığı durumdan kaynaklanmaktadır. Buradaki fark şeytanın secde etmemesi hasetliği sebebiyledir. Ayrıca Baklî, secde ile ilgili şu tanımları nakletmektedir: Secde, ârifin Hakk'ı müşâhede etmesiyle mârifette yok olması ve O'nun (c.c.) celâl ve cemâlinde fenâ bulmasıdır.⁸⁴

Baklî'nin makam olarak zikrettiği bir diğer ibadet ise zekâtıdır. Sözlükte zekât, "temizleme, arıtma, artma, bereket ve övgü"⁸⁵ gibi anlamlara gelmektedir. İstılâhat da ise "Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder."⁸⁶

Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân da "Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti."⁸⁷ meâlindeki âyet-i kerimede zikredilen zekât kavramının, sözlük anlamı bakımından Hak Teâlâ dışındaki şeylerden kalbin özünün (sırrının) temizlenmesi mânâsına geldiğini belirtir.⁸⁸ İstilahta ise "Onlar öyle kimseler ki, zekâtı verirler."⁸⁹ âyet-i kerimesinde ifade edildiği üzere zekât verme eyleminin sûret ve ruhların Hak (c.c.) yolunda infâk edilmesi şeklinde olduğunu ifade eder.⁹⁰ Baklî, Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî' den (öl. 283/896) naklettiği pasajda zekâtı, beden ve mal bakımından iki kısma ayırmaktadır. Ona göre beden zekâtı, onu günahlardan temizlemektir. Malın zekâtı ise ondaki şüpheleri arındırmaktır.⁹¹

O, bin bir makam şeklinde ele aldığı *Meşrebü'l-ervâh* isimli eserinde üçüncü bir zekât türüne işâret eder ki bu da ilmin zekâtıdır. Baklî'ye göre kendisi için muhabbet, müşâhede, kurbiyyet ve mârifetten zenginlik makamı olan keşf, vecd ve hâl nisâb miktarına ulaşan kimse üzerine zekât vacip olur. Ona göre bu kimse, vecdin etkisiyle sâdik muhib olan tâlibe Hak Teâlâ hakkında rağbet ve sevgisini artırsın diye O'nun (c.c.) âyetinin lütûf ve kerâmetinden bahseder.⁹² O, bu noktada şu âyet-i kerime ile sözlerini teyit etmektedir: "Rabbinin lütûflarını şükranla an."⁹³

Baklî'nin ibadet konuları içerisinde sadece tahâret, namaz ve zekât kavramlarını zikretmesinin hikmetini sorgulamak pek tabîi bir durumdur. Baklî'nin söz konusu başlık altındaki görüşleri incelendiğinde, bu soruya kavramlar arasındaki zorunlu ilişki üzerinden cevap verilebilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, tahâret ve namaz arasındaki elzem olan birlikteliktir. Sâlikin seyr u sülûktaki amacı, nefsinin, kalbini, aklını ve uzuvlarını bütün kötülüklerden arındırmaktır. Dolayısıyla

⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Bayram, "Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar".

⁷⁹ el-İsra, 17/79.

⁸⁰ Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 2/377.

⁸¹ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 201.

⁸² En'am 6/78.

⁸³ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 198.

⁸⁴ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 198.

⁸⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, "z-k-v", *Mücmelü'l-lüga*, thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 1/437.

⁸⁶ Mehmet Erkal, "Zekât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197/207.

⁸⁷ el-Meryem, 19/31.

⁸⁸ Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 2/460.

⁸⁹ el-Mü'minûn, 23/4.

⁹⁰ Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 2/549.

⁹¹ Baklî, 'Arâisü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, 3/115.

⁹² Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 191.

⁹³ ed-Duhâ, 93/11.

Hakk'a vuslât yolculuğunun esaslarından olan tahâretin varlığı, aralarında zorunlu birliktelik bulunan namazın da zikredilmesini gerekli kılmaktadır. Bir diğer ilişki de namaz ve zekât arasındadır. Bu bağlantıyı gösteren önemli âmillerden birisi âyet-i kerîmelerdir. Nitekim âyetlerde namazdan sonra zekâtın zikredildiği müşâhede edilmektedir. Baklî'nin de zekât kavramını, namaz ve zekâtın beraber geçtiği âyet üzerinden açıkladığı görülmektedir. Hülâsa, Baklî'nin de mezkûr durumları dikkate alarak tahâret, namaz ve zekâtı makam olarak kaleme aldığı ifade edilebilir.

2.2.4. Muâmelât: Ticâret, Karz, Mîrâs

Fert ve toplumsal ilişkileri düzenleyen, fıkıh kurallarını içerisine alan muâmelât⁹⁴ kavramının hem fikh-i zâhir hem de fikh-i bâtın yönünün bulunduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ticaret ahlâkı üzerine söylediği "aldatan bizden değildir"⁹⁵ ifadeleri muâmelâtın bu iki yönüne vurgu yapmaktadır. Ayrıca hadiste söz konusu terimin, fikh-i bâtın yani uhrevî tarafının fert ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde daha etkin olduğuna işaret ettiği söylenebilir. İlk dönemlerde İslâmî ilimlerin fıkıh adı altında toplandığı daha sonraları fikh-i zâhir ve fikh-i bâtın şeklinde taksim edildiği ve fikh-i bâtın (ahlâk) konularını tasavvuf ilminin ele aldığı belirtilmektedir. Baklî de eserinde fert ve toplumsal ilişki düzeninde en önemli faktör olan insanın birlikte bulunduğu kişilere ayna olabilecek bir ahlâkî bütünlüğüne ulaşmasında elde etmesi gereken vasıflardan birisinin de muâmelât olduğuna dikkat çekmekte ve bu minvâlde ticaret, karz ve mîrâs kavramlarını seyr u sülûk (ahlâkî eğitim yolculuğu) merhalesi olarak zikretmektedir.

2.2.4.1. Ticâret: Ribh (Kâr) ve Bey'-Şirâ (Alış-Veriş)

Klasik tasavvufî eserlerin bazıları ticareti, "fütüvvet" adı altında işlerken, diğer bir kısmı ise günlük sosyal ilişkilerde takınılması gereken edep, kardeşlik hukuku, iş ahlâkı gibi konuları içerisinde ele almıştır. Nitekim ticaret hususunu, Hâris el-Muhâsibî "günlük hayatta ve ticarete dikkat edilmesi gerek âdâb"⁹⁶, Mekkî "Geçim ve Kazanç Yolları"⁹⁷, Gazzâlî "Kazanç ve Geçim Âdâbı"⁹⁸ başlıkları altında anlatmıştır. Kelâbâzî de mezkûr hususta mutasavvıflar tarafından serd edilen görüşleri nakletmiştir.⁹⁹ Kuşeyrî ve Hücvîrî ise konuyu "fütüvvet"¹⁰⁰ kapsamında anlatmaya çalışmışlardır. Misâl olarak Kuşeyrî bu noktada, sûfîlerden birinin dostan kâr etmenin fütüvvet olamayacağı sözünü nakletmiştir.¹⁰¹

Sûfîlerin eserlerinde ele aldığı başlıklar ve aktardığı görüşlere bakıldığında, onların ticaret kavramını zâhirî/dünyalık elde edilen kazanç bağlamında değerlendirdikleri müşâhede edilmektedir. Baklî ise bunlardan farklı olarak konuyu hem zâhirî hem de bâtınî yönden ribh ve bey' kavramlarıyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışmıştır.

Ticaretin bast ve temkin mertebesinde olan siddıkların makamı olduğunu ifade eden Baklî, bu kimselerin Hakk'ın ülkesindeki kulların hazinesi olmaları sebebiyle dünyada tasarruf etmelerinin caiz olduğunu belirtir. O, dünyada tasarruf etme ticaretinin caiz oluşuna Hz. Süleyman (a.s.), Hz. Yûsuf (a.s.) ile Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) örnek verir ve bunun sadece enbiyâ ve siddıkların makamı olduğunu zikreder.¹⁰²

Baklî, dünyada tasarruf etme gibi siddikî bir mertebeye ulaşan sâlikin bu yolda elde edeceği kârı da makam olarak zikretmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî, İmâm-ı Gazzâlî gibi sûfîler, eserlerinde kazancın helâl olup olmaması, fazileti gibi hususları dünyevî ve uhrevî yönden anlatmaya çalışmışlardır.¹⁰³ Baklî ise, konuyu sadece uhrevî kazanç bakımından îzâh etmiştir. O, sâlikin Hak Teâlâ tarafından bahşedilen kerâmetlere ve âyetlere (deliller) nefsinde bir yer bulundurabilmesi için kendisini Hakk'ın yoluna fedâ etmesi gerektiğini belirtir. Ancak o, sâlikin kalbinin bunlarla sükûnet bulmayacağını, bunun üzerine

⁹⁴ Bilal Aybakan, "Muâmelât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/316-317.

⁹⁵ Müslim, *İmân*, 164.

⁹⁶ Hâris Muhâsibî, *er-Riâye/Nefs Muhâsesininin Temelleri*, çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021).

⁹⁷ Ebû Tâlib Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011).

⁹⁸ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 4/560.

⁹⁹ Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 60-62.

¹⁰⁰ Sûfîlerin ticaret noktasında dünya algıları ve fütüvvet hakkında bilgi almak için bk. Zafer Erginli, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 171-181. Dilaver Selvi, "Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlaki İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 1-37. Seyit Taşer, "Ticaret Ahlakı - Tarihsel Bir İnceleme - Konya Örneği", *BEÜ SBE Dergi* 8/2 (2019), 406-418.

¹⁰¹ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammet Coşkun (Ankara: İlk Harf Yayınevi, 2013), 379.

¹⁰² Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 64.

¹⁰³ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 4/499. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/156.

kendisine O'nun (c.c.) yardım kapılarının açılacağını ve onun Hakk (c.c.) ile olan muâmelesinde bir kazanç göreceğini ifade eder.¹⁰⁴

Ona göre, sâlikin bu yolculukta elde edeceği kazançlardan birisi de Cenâb-ı Hakk'ın huzûrunda velâyet ve kifâyeti kabul etmesidir. Öyle ki bunlara ulaşan bir kimseye gayb hazinesinin sandıkları açılır ve o, dünyada sahip olduğu şeylere ihtiyaç duymaz.¹⁰⁵ O, Hakk'a (c.c.) karşı muhabbet iddiasında bulunan kimsenin bu sıfatlara hâiz olmazsa her şeyini kaybetmiş bir hâlde oturup kalacağını ve Allâh Teâlâ'nın *Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.*¹⁰⁶ meâlindeki âyetinde kınadığı kimselerden olacağını zikreder.¹⁰⁷

Baklî, tasavvufî bağlamda izâh etmeye çalıştığı mânevî kazancı daha iyi anlaşılır hale getirmek için Hz. Peygamber'in (s.a.s) Ebû Yahyâ olarak da isimlendirdiği Süheyb er-Rûmî¹⁰⁸ ile geçen diyalogunu aktarır: "Süheyb, Mekkeden yola çıkıp Resûlullah'ın (s.a.s.) yanına döndüğünde Kureyş Kabilesinden bir grup onu takip edip öldürmeye çalıştıklarında o, malî karşılığında onlarla anlaşarak kendisini kurtarır. Süheyb, Hz. Peygamber'e yetişip (s.a.s.) yanına vardığında O (s.a.s.), *Ey Ebû Yahyâ! Alış-verişin kârlı oldu.* dedi ve bunun üzerine "*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.*"¹⁰⁹ âyet-i kerimesi nâzil oldu.¹¹⁰

Baklî, Allah (c.c.) ile kulların ruhları arasındaki alışverişi, sâlikin ulaştığı bir makam olarak zikrettiği bey' kavramı bağlamında şöyle anlatmaktadır: "Ruhlar gaybın kenarlarından çıktığı zaman Hak Teâlâ ondan kendisine kulluk etmekten kaçınan nefisleri talep etti. Ruhlar da ceberût huzurunda, melekût otağında nefisleri kurban etti."¹¹¹

Baklî, "*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.*" meâlindeki âyet-i kerimede de bildirildiği üzere Cenâb-ı Hak, onların nefislerini kendi visâl bağı ve kurb-i kurb bağları karşılığında satın aldığını zikreder.¹¹² Ayrıca o, bey'-şirâ'nın ârif için inbisât makamında meydana geldiğini ifade eder.¹¹³

2.2.4.2. Karz

Fürû-i fıkıhın muâmelât kısmında bağımsız bir akit çeşidi olarak ele alınan karz, "geri ödenmek üzere verilen mal veya birine ödünç/borç verme"ye denir.¹¹⁴ Âyet-i kerimelerde Hak Teâlâ yolunda ve sevap ümit ederek yapılan harcamaların bir nevi dünyada O'na (c.c.) borç verme olarak addedilip karşılığının âhirette kat kat fazlasıyla verileceği vurgulanır.¹¹⁵

Nitekim cömertlik ve infak terimleriyle ilişkisi olan karz-ı hasen/güzel borç verme fiili, İslâm'ın ekonomik hayata kazandırdığı ve sûfiler nezdinde de yaygın olarak uygulanan bir kavramdır.¹¹⁶ Örneğin; Mekkî ve Gazzâlî eserlerinde ilgili konuyu ele alırken, "Allah'a borç verme" ifadesini doğrudan kullanmamakla birlikte aktardıkları hadis-i şeriflerle buna işâret ederler.¹¹⁷

Baklî'ye göre ise karz, Hak Teâlâ'ya borç vermek, mü'minin yolunun açılması, inbisât nurunun ortaya çıkması, müridin safâ-i hitapla terbiye edilmesidir. Ona göre bu derecelerin anlamı hakâikü'l-bast, hüsnü'r-recâ, kabz hâminden çıkmak ve yüce makamlara yükselmektir. Baklî, karz ile alakalı serd edile gelen "*Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder.*"¹¹⁸ meâlindeki âyeti naklederek karzın önemine vurgu yapar. Ayrıca o, ârifin karzın gayb hazinesinin anahtarı, şüphe kusurlarının yok edilmesinin sebebi olduğunu söylediğini zikreder.¹¹⁹

¹⁰⁴ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹⁰⁵ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹⁰⁶ el-Bakara, 2/16.

¹⁰⁷ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹⁰⁸ Süheyb er-Rûmî ve anlatılan olay hakkında geniş bilgi almak için bkz. Sabuncu Ömer, "Süheyb er-Rûmî -Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri", *İstem* 4/7 (2006), 159-173.

¹⁰⁹ et-Tevbe, 9/11.

¹¹⁰ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹¹¹ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹¹² Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 63.

¹¹³ Ebû Muhammed Şadrüddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, çev. Kâsım Mir Âhirî (Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389), 221.

¹¹⁴ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), V, 161.

¹¹⁵ H. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520-525.

¹¹⁶ Tolga Keskin, *Sûfilerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 178.

¹¹⁷ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azağı)*, 4/533. Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 2/201-209.

¹¹⁸ el-Bakara 2/245.

¹¹⁹ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 46.

2.2.4.3. Mîrâs

Baklî, mûrisin yani ölen bir kişinin mal varlığının âkibetini tertib eden ilkelerin bütünü mânâsına gelen mîrâs kavramının ıstılâhî anlamından hareketle tasavvûfî terminolojiyi kullanarak onun bâtinî yönünü anlatmaya çalışmıştır. Öyle ki o, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine vuslat eden vâsılların yüzüne müşâhede nurunu mîrâs bıraktığını, Hakk'ın (c.c.), onları bu mîrâsla istedikleri şeyde kudret, sıfat ve velâyetlik yönüyle mîrâsçı kıldığını zikreder. Bu minvâlde Baklî, ârifin “mîrâs, ubûdiyyetlik üzerine rubûbiyyet elbisesini giymektir” sözünü nakleder.¹²⁰

Sonuç

Sûfîler, genelde eserlerinde zikrettikleri fikhî kavramları yorumlarken fukahâyâ benzer şekilde îzâh etmişlerdir. Fakat Baklî, bu çerçevenin dışına çıkarak fikhî terimlerini sembolik ve metaforik bir üslûbla tasavvufî perspektiften açıklamaya çalışmış ve böylece şer'î ilimler terminolojisinde yeni bir yöntem geliştirmiştir. Bu hususu Baklî'nin helâl-haramı yeme, içme gibi kavramlar hakkında yapmış olduğu açıklamalarla desteklemek mümkündür. Nitekim o, zâhirî bakımdan açıklayan mutasavvıfların aksine vuslat yolculuğunda olan sâlikin elde ettiği mertebelerde yaşacağı deneyimlere dair ifadeler kullanarak fikhî terimleri bâtinî yönden izâh etmiştir.

Usûl-ı fıkıh ve furû' fıkıh alanına giren bazı kavramları, sâlikin âhlâkî eğitim yolculuğunda aşması gereken birer mertebe olarak ele alan Baklî, bir yandan bu terimleri îzâh ederken diğer yandan da tasavvufun fıkıh ilminin mükemmili olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ayrıca onun bu tarz bir tavır sergilemesinde Serrâc gibi sûfîlerin etkilerinin olmasının yanı sıra Şeyhi İbn Haffî'nin fukahânın kalbini tasavvufa ısındırma çalışmasının önemli bir etkisi olmuştur.

Baklî'nin kavramları îzâh ederken sembolik, mecâzî bir dili kullanması ilk bakışta konun anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ancak mevzûyu âyet, hadis ve sûfîlerin söylemleri ışığında ele alması bu zorluğu hafifleterek anlatılmak isteneni daha anlaşılır bir hâle getirmiştir.

Baklî'nin usûl ve furû' fıkıh kavramlarını yaşanan birer tecrübe olarak ele alması, kendisini söz konusu terimleri sembolik, mecâzî bir dille izâh etmeye sevk ettiği söylenebilir. Bu durum ise, makalede Baklî'nin fikhî kavramlara dair görüşlerini değerlendirirken veya yorumlarken kök anlamlar arasında bağlantı kurulmasına, ilk bakışta onun ifadelerinin olmadığı yani zorla söyletildiği gibi anlaşılmasına neden olabilir. Ancak, usûl ve furû' fıkıh terimlerinin tasavvufî tecrübe sonucu elde edilen birer makam olarak ve sembolik, mecâzî dil kullanılarak ele alınması göz önünde bulundurulursa yapılan değerlendirmelerin ve kurulan bağlantıların konuyu muhataba anlaşılır bir şekilde sunulabilmesi için gerekli olduğunun görüleceği ifade edilebilir.

Ayrıca o, fıkıh terimlerini kelime ve ıstılâhî anlamlarından hareket ederek tasavvufî açıdan yorumlamaya çalışmıştır. Örneğin; istihsân kavramını, güzellik terimiyle bağlantı kurarak açıklamış ve buradaki istihsândan kastın ârifin Hak Teâlâ'nın bütün varlıklar üzerinde tecellî eden güzelliğini müşâhede etmesi olduğunu ifade etmiştir. Yani Baklî, burada fikh-i zâhir ile fikh-i bâtin noktasında hem parça-bütün ilişkisi olduğuna hem de birtakım farklılıkların bulunduğu dikkat çekmiştir.

Nihâi olarak Baklî, her ne kadar kendisinden önceki mutasavvıfları takip etse de onun bu kavramları farklı bir metodla yorumlaması kendisinden sonraki çalışmalara yeni bir kapı aralamıştır. Ayrıca söz konusu çalışmada, makale formatı gereği sadece usûl ve furû' fıkıh konusuna giren kavramlar ele alınabilmiştir. Ancak *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserde “Marifetü'ş-şeria”, “Usul”, “Fer”, “Hurumât”, “Delâil”, “Emir”, “Hüküm”, “İşaret”, “Kinaye”, “Nehy”, “İhtiyar”, “Fetvâ” gibi fikhî terimlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla onun bu eseri üzerinden hareket edilerek lisansüstü, bildiri tarzında çalışmaların yapılabileceği söylenebilir.

¹²⁰ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 1973, 217.

Kaynakça | References

- Abdüsselâm, İzzüddîn. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* II, Beyrut: Dârü'l-kalem, 1421/2000.
- Akgündüz, Ahmet. "Fürû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/249-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed İbnü'l. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, ts.
- Ateş, Muhammet. *Gazzâlî'de Mantık ve Fıkıh Usûlü İlişkisi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Attar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Aybakan, Bilal. "Muâmelât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/318-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aydın, Mustafa Şeref. *Sûflerin İbadetlerle İlgili Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, PhD Thesis, 2022.
- Aydın, Mustafa Şeref. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.
- Baklî. *'Arâisü'l-beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Lübnan: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008.
- Baklî, Ebû Muhammed Şadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. çev. Kâsım Mir Âhirî. Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389.
- Baklî, Ebû Muhammed Şadrüddîn Rûzbihân. *Meşrebü'l-ervâh*. thk. Nazif Hoca. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- Bardakoğlu, Ali. "İstihsan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bayram, Enver. "Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazi İşârî Yorumlar". *AUID* 11 (Aralık 2018), 202-219.
- Bekçi, Semih. "Kuşeyrî'nin er-Risâle Adlı Eseri Bağlamında Tasavvuf ve Fıkıh İlişkisi". *Sufiyye* 19 (Aralık 2025), 1-34.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. ed. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1914.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa. *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Demirci, Kürşat. "Helâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/173-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dokgöz, Derviş. "Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi Üzerine Günümüzde Yapılan Akademik Çalışmalara Genel Bir Bakış". *International Social Sciences Studies Journal* 8/95 (2022), 576-584.
- Dokgöz, Derviş. "Mutasavvıfların Visâl Orucuna Yaklaşımları: Teorik Tartışmalar ve Uygulamalar Bağlamında Bir Analiz". *Rize İlahiyat Dergisi* 29 (20 Ekim 2025), 229-244. <https://doi.org/10.32950/rid.1719124>
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Sebep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/244-248. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dumlu, Emrullah. "Hafî Kıyas İstihsanı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (2022), 899-926.
- Dursun, Akif. *Tasavvuf Fıkıh İlişkisi*. İstanbul: Nuh Yayınları, 2021.
- Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Aḥmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi'ş-şerâi'*. ed. Alî Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mücmelü'l-lüḡa*. ed. Züheyr Abdu'l-Muhsin. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Ensârî, Abdülhak. *Şeriat ve Tasavvuf*. çev. Yusuf Yazar. Ankara: Rehber Yayınevi, 1991.
- Erginli, Zafer. "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 171-181.
- Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed. *el-Müstasfâ (İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi)*. çev. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed. *Esâsü'l-kıyâs*. ed. Fehd b. Muhammed es-Sedhân. Riyâd: Mektebetü'l-'abikân, 1993.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed. *Mi'yârü'l-ilm ve Mihakkü'n-nazar*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1971.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Aḥmed. *Şifâ'ü'l-ğalil*. ed. Zekeriyya Umeyrat. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999.
- Gökbulut, Süleyman. "İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8/19 (2007), 245-264.
- Hücvârî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İbn Âbidîn. *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbn Haldûn. *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâ'ü's-sâil)*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Enşârî. *Lisânü'l-Arab*. 17 Cilt. Beyrut: Daru's- Sadır, 1990.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. thk. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Keskin, Tolga. *Sûflerin İktisat Anlayışı ve Uygulamaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Koca, Ferhat. "Nesih (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Köksal, İsmail. "Fıkıh ve Tasavvuf ilişkisi". *Tasavvufîmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 83-104.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Muhammet Coşkun. Ankara: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kütü'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Mergînânî, Burhâneddin Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. ed. Sâid Bekdâş. 7 Cilt. Medine: Dârü's-sirâc, 2019.
- Muḥâsibî, Hâris. *er-Riâye/Nefs Muhâsesininin Temelleri*. çev. Hülya Küçük - Şahin Filiz. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Muḥâsibî, Hâris. *Helal Rızık ve Namazın Anlaşılması*. çev. Coşkun Muhammed. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2018.
- Muḥâsibî, Hâris. *Kitâbü'l-mekâsîb*. çev. Abdulkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü kütübü's-sekâfiyye, 1987.
- Ögke, Ahmet. "İzz b. Abdisselâm'da Fıkıh-Tasavvuf ilişkisi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 6/18 (2004), 183-199.
- Ömer, Sabuncu. "SUHEYB er-RÛMÎ -Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri". *İstem* 4/7 (2006), 159-173.
- Sarıcaoğlu, Mustafa. *Gazzâlî'nin Fıkıh Düşüncesinde Tasavvuf*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Selvi, Dilaver. "Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlakî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 1-37.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Yılmaz Hasan Kâmil. İstanbul: Erkam Yayınları, 1977.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*. ed. Abdülhalim Mahmud ve Taha, Abdülbâki Surrûr. Mısır: Dârü'l-kütübî'l-hadîse, 1960.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*. ed. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfattâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Dârü'l-Hecer, 1413.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Taşer, Seyit. "Ticaret Ahlakı - Tarihsel Bir İnceleme - Konya Örneği". *BEÜ SBE Dergi* 8/2 (2019), 406-418.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali El-Fârukî el-Hanefî. *Keşşâfû iştilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. ed. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârukî el-Hanefî. *Mevsûatü Keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'lulûm*. ed. Ali Dehrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Uludağ, Süleyman. *Bâyezî-i Bistâmî (Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri)*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.